

УДК 343.9:167.7

М. І. Панов,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
завідувач кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
заслужений діяч науки і техніки

С. В. Панова,

аспірант Сектору дослідження проблем злочинності та її причин
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА НАУКИ: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ І МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Беручи до уваги, що в останні роки панує різність думок, щодо місця кримінологічної науки в системі юридичних наук та її зв'язку з кримінально-правовою наукою, у статті проводиться порівняльний аналіз співвідношення цих наук, розглядаються питання співвідношення і взаємозв'язок їх понятійних апаратів та досліджується взаємозалежність між ними. Обґрунтовується авторський погляд на визначення місця і ролі кримінологічної науки як юридичної наукової дисципліни в системі наук, що відноситься до блоку кримінальних наук.

Ключові слова: кримінологічна наука, кримінально-правова наука, науки кримінального циклу, понятійний апарат кримінології та кримінального права, міждисциплінарні зв'язки кримінології та кримінального права.

У науковій і навчальній літературі з кримінології в останні десятиріччя пропонуються різні визначення кримінологічної науки з точки зору її співвідношення з іншими науками. Більшість фахівців відносять її до юридичних наук [1], зокрема, до блоку наук кримінального циклу [2], інші — до соціологічних наук [3], або ж визначають її як комплексну міждисциплінарну науку, в якій напластовуються юридичні, соціологічні і психологічні знання, а також практична інформація у сфері злочинності та протидії їй [4]. Відзначені різні підходи не можуть не впливати різним чином на спрямованість і зміст наукових досліджень з кримінології, на трактування обсягу предмета дослідження і відповідно до цього, на очікувані результати. Тому суперечності вказаних наукових підходів слід вирішувати, на наш погляд, шляхом з'ясування співвідношення і взаємозв'язків перш за все кри-

мінологічної науки і науки кримінального права, оскільки вони найбільш тісно (на відміну від інших наук) змикаються одна з іншою.

Попередній порівняльний аналіз співвідношення розглядуваних наук вказує на наявність суттєвих відмінностей між ними, що виявляється на різних рівнях: на рівні предмета, змісту, меж завдань і понятійних апаратів цих наук. Так, кримінологія досліджує злочинність як масове соціально-правове явище, злочинні прояви, особу злочинця, детермінованість злочинів, загальне і спеціальне запобігання злочинності [5]. На відміну від цього, наука кримінального права вивчає злочин і покарання як кримінально-правові явища, кримінальне законодавство — систему правових норм, — практику його застосування та удосконалення [6] тощо. Як видно, суттєві особливості вказаних сфер наукового пізнання визначаються, перш за все, від-

мінністю предметів відповідних наук. Є суттєва відмінність цих наук і в їх понятійних апаратах: системи понять, категорій і відповідної їм термінології, а також у завданнях, які стоять перед цими науками і обумовлені специфікою їх предметів. Викладене свідчить про те, що *кримінологія і наука кримінального права — це самостійні, відносно відокремлені галузі науки, які, з точки зору їх дисциплінарної організації, слід визнавати у якості самостійних юридичних наукових дисциплін*. В основі даного рішення лежить метод *диференціації* (від. лат. *differetia* — різниця, відмінність) юридичних наук, що надає можливість встановити їх особливості, відмінність від інших (суміжних) наук і, в той самий час, більш точно визначити предмет, методи дослідження, завдання та функції кожної із них у напрямі більш поглибленого вивчення відповідної сфери соціально-правової дійсності, що відноситься до змісту предметів цих наук.

Проте відмінність розглядуваних наук зовсім не означає їх абсолютної самостійності і незалежності кожної із них від іншої. Ці науки об'єднуються, перш за все, єдиною для них узагальненою проблемою — проблемою боротьби зі злочинністю, яка базується на міжгалузевій фундаментальній науковій теорії — «загальній теорії боротьби із злочинністю» [7], що обґрунтовує специфічний і надзвичайно важливий комплексний вид діяльності держави і суспільства у цій сфері.

У межах загальної проблеми боротьби зі злочинністю кримінологія і кримінальне право тісно взаємодіють і об'єднуються, перш за все, виходячи із загальних для них завдань, що визначаються нагальними об'єктивно існуючими потребами даної діяльності держави і суспільства. Отже, при дослідженні співвідношення кримінології і кримінального права в реальній дійсності простежуються не тільки відзначені *диференційні*, а й досить значні та інтенсивні *інтеграційні процеси*.

Інтегративний (від. лат. *integration* — поповнення, відновлення) підхід

до з'ясування міждисциплінарних відносин кримінології і науки кримінального права надає можливість не тільки більш глибоко встановити співвідношення і зв'язок цих наук, а й актуалізувати наявність взаємного впливу кожної з них на іншу, в тому числі і з точки зору взаємозбагачення цих наук положеннями і досягненнями іншої (позитивний наслідок інтеграції). Відносини між цими науками значні і багатогранні. Але основними, які дозволяють з'ясувати взаємний вплив кожної із цих наук на іншу є, на нашу думку, генетичні, органічні та логіко-семантичні зв'язки. Розглянемо їх окремо.

Генетичний зв'язок кримінології і кримінального права полягає в тому, що історично кримінологія як наука розвивалась і формувалась у межах науки кримінального права. Так, історичні витoki науки кримінального права походять ще від західноєвропейської школи глосаторів (пізніше — постглосаторів), що склалася в кінці XI ст. в Болонському університеті, представники якої основну увагу приділяли глосам (тлумаченню) положень Кодексу Юстиніана (*Corpus juris civilis*) та давньоримського права. У подальшому, внаслідок розвитку науки кримінального права і удосконалення кримінального законодавства, сформувались авторитетні наукові школи: «класична», «соціологічна», «просвітницько-гуманістичний напрям цієї науки» тощо. Кримінологічна думка розвивалась і формувалась поряд з наукою кримінального права і в її межах як один із її напрямів. Лише у 1885 р. у м. Турині (Італія) була опублікована праця італійського вченого і судді Рафалло Гарофало під назвою «Кримінологія». Цей факт пов'язується з початком становлення кримінології як самостійної науки [8]. Тому зрозуміло є та обставина, що значний масив положень кримінологічної науки тісно пов'язаний з положеннями науки кримінального права, вбирає їх у себе і базується на них (наприклад. злочинна поведінка, детермінація злочинів, мотивація злочинів та ін.).

Органічні зв'язки кримінології і кримінального права характеризується тим, що кожна з цих наук у цілому досліджує одну і ту саму загальну для них проблему — проблему боротьби зі злочинністю (що не виключає наявність різних завдань цих наук, а також різних засобів їх вирішення з точки зору різних підходів, обумовлених особливостями предмета і завдань кожної із зазначених наук). До органічних інтегративних (об'єднуючих) обставин кардинального характеру, безумовно, слід віднести *єдину для кожної із них нормативно-правову основу, якою виступає діюче кримінальне законодавство — система кримінально-правових норм у вигляді Кримінального кодексу України*. Саме ця нормативна основа становить підвалини як науки кримінального права, так і кримінології — їх загальної та особливої (спеціальної) частин. У зв'язку з цим видається переконливою і прийнятною позиція В. В. Лунеева, який *кримінальне право (поряд із соціологією — Авт.) визнає ядром «кримінології»* [9]. Безумовно, всі дослідження кримінологічної науки базуються на тій *емпіричній основі, яка є результатом дії і застосування кримінально-правових норм*, що визначають відповідні діяння злочинними і караними. Блок цих проблем досліджується, безперечно, кримінологією та іншими науками. Але ці проблеми є предметом розробки і аналізу, перш за все, науки кримінального права. Отже, відокремлювати науку «кримінологію» від науки «кримінального права» немає підстав. Кримінологія в такому випадку буде позбавлятися нормативно-правової основи і тому втрачати свою предметну визначеність, перш за все емпіричної і теоретичної її складових. Тому не можна погодитися з підходами, згідно з якими протиставляється кримінологія і наука кримінального права, констатується «відчуженість» цих наук, пропонується розглядати їх відокремлено.

Логіко-лінгвістичний зв'язок кримінології і науки кримінального права є похідним (конкретизуючим) від *органічного зв'язку* і полягає, по-перше, в тому, що ці науки досить часто оперують одни-

ми і тими самими категоріями і поняттями (логіко-юридичний аспект), такими як «злочин», «склад злочину», «суспільно-небезпечне діяння», «вина», «мотив», «спосіб вчинення злочину», «покарання», поняттями та ознаками конкретних складів злочинів: «вбивство», «грабіж», «розбій», «зґвалтування» тощо. По-друге, і кримінологія, і кримінальне право використовують одну і ту саму юридичну термінологію (лексичний [семантичний] аспект) як засіб позначення відповідних юридичних понять і категорій у змісті вказаних наук. Ці науки (як, до речі, й інші науки кримінально-правового циклу: кримінальний процес, кримінально-виконавче право, криміналістика тощо) включають вказані кримінально-правові поняття і терміни у свій логіко-юридичний і семантичний інструментарій для вирішення завдань, що стоять перед кожною із них. Тому поняття подібного роду набувають значення «*міждисциплінарних*» («*міжгалузевих*») *понять*. Вони суттєво доповнюють систему понять кримінології, перетворюють її понятійний апарат на логічноузгоджену та відносно завершену і струнку систему, яка відповідає предмету цієї науки.

При цьому, слід звернути увагу на те, що вказані «міждисциплінарні поняття і терміни» є предметом дослідження першу чергу, науки кримінального права. Саме наука кримінального права, виходячи із її предмета, досліджує і на підставі діючого кримінального законодавства, досягнень науки та практики застосування правових норм, розробляє вказані категорії, поняття та відповідну юридичну термінологію і, таким чином, достатньо точно і повно відображає у належному їй понятійному апараті основні риси і обсяг тих соціально-правових явищ (об'єктів) реальної дійсності, що становлять зміст заборон і приписів, які встановлені у кримінально-правових нормах.

Проте обсяг і межі вивчення «міждисциплінарних» понять у кримінології і кримінальному праві, а також значення висновків кожної з них для суміжних галузей знання далеко не однакові. Об-

умовлено це тим, що всі науки кримінального циклу, у тому числі криминологія і кримінальне право, знаходячись у тісному взаємозв'язку, в той самий час різним чином співвідносяться між собою. Таке співвідношення наук є, зокрема, слідством того, що одні з них є *фундаментальними* науками, а інші — *прикладними*. Відомо, що як у наукознавстві [10], так і у правознавстві [11], провадиться поділ наук і галузей наук на фундаментальні і прикладні. Фундаментальні науки розкривають сутність і закономірності розвитку явищ і процесів зовнішнього світу, вони відповідають на запитання: «що пізнається» і «як пізнається»? Прикладні ж науки вирішують завдання використання отриманих наукових знань про об'єктивний світ для вирішення конкретних практичних завдань і відповідають на запитання: «для чого пізнається»? [12]. Фундаментальні правові науки завжди первинні, є базисом для групи інших наук (сім'ї наук), бо містять такий первісний і початковий логіко-юридичний матеріал, який лежить в основі прикладних наук. Тому науки, що вивчають проблему боротьби зі злочинністю (науки кримінального циклу) є підстави поділяти на фундаментальні і прикладні [13].

Основою криминології та інших наук кримінального циклу є наука кримінального права, що займається, зокрема, пізнанням злочину (злочинів) як явища реальної дійсності, з'ясовує його істотні ознаки і форми зовнішнього прояву та відображення його у законі про кримінальну відповідальність, розробляє проблеми кримінальної відповідальності, покарання та інших заходів кримінально-правової боротьби з цим антисоціальним (суспільно небезпечним) явищем. Інші ж науки кримінального циклу, в тому числі криминологія, знаходячись в нерозривному зв'язку з кримінальним правом, забезпечують реалізацію основних положень, що розробляються цією наукою і регламентовані кримінальним законодавством. Між цими науками існують відносини не тільки координації, а й субординації, при чому у вказаних суборди-

наційних відносинах визначну роль має наука кримінального права. Звідси, нерозривним є зв'язок криминології з кримінальним правом, оскільки вона *спирається на визначені в законі та розроблені наукою кримінального права питання злочину, покарання, боротьби із злочинністю в цілому. Таким чином, наука кримінального права виступає щодо криминології первинною, певною мірою фундаментальною тобто базовою наукою* [14].

Міждисциплінарні поняття, що є предметом науки кримінального права — фундаментальної науки і розробляються нею, характеризуються високим рівнем абстрагування і достатньою чіткістю визначення. У законі вони містять у собі узагальнені основні суттєві ознаки, які відображають найбільш значущі властивості (риси) відповідних явищ (об'єктів) реальної дійсності. При цьому ці поняття акумулюються криминологією, «асимуються» нею. Із цього логічно випливає, що криминологія та інші кримінально-правові науки, які знаходяться у відношеннях субординації з наукою кримінального права при вирішенні питань, що визначаються предметом їх дослідження, самі не розробляють такі міждисциплінарні поняття на власний розсуд, але мають базувати свої дослідження на кримінально-правових поняттях, виходячи із того основного змісту та обсягу, які вкладається в них кримінальним законом і наукою кримінального права. Правильно писав у свій час М. Г. Ковальов, що кардинальні поняття «злочин», «вина», «співучасть у злочині», «злочинний мотив», формулювання окремих злочинів криминологія черпає із кримінального законодавства чи із кримінально-правової теорії і не може їх свавільно інтерпретувати [15]. Обґрунтованою слід визнати також позицію О. М. Джужи, який вважає, що кримінально-правова теорія та заснований на цій основі кримінальний закон дають юридичну характеристику злочинам і злочинцям (суб'єктам злочину), що обов'язково для криминології [16]. Таким чином, поняття кримінального права виступають щодо інших суміжних наук

як «фундаментальні» і «базові», із яких і повинні виходити ці науки у своїх дослідженнях. У цьому зв'язку не можна погодитися з позицією Д. А. Шестакова, який вважає, що наука про злочинність має потребу не замикатися на кримінально-правовому визначенні злочину, а розробити своє особисте кримінологічне поняття, яке в більшою мірою відповідає його суті. Він запропонував у кримінології під злочином розуміти діяння, що становить для людини і суспільства значне зло, безвідносно до визнання такого діяння у якості злочину у законі [17]. Близькі погляди до цієї позиції висловлювали й інші науковці-кримінологи [18]. Вказаний підхід викликає наступні зауваження. *Перше.* Визначення кримінологічного поняття злочину (базової і основоположної категорії кримінального права) без урахування його визначення у кримінальному законі фактично суперечить об'єктивно-існуючому органічному та логіко-лінгвістичному науковим зв'язком кримінології і кримінального права. *Друге.* Термін «значне зло» є надзвичайно широким за обсягом, включає в свій зміст багато явищ, що не є наслідком діяння і не завжди відносяться до злочину. *Третє.* Відмова у запропонованому визначенні злочину від терміна «діяння передбачене (чи заборонене) кримінальним законом» анулює грань (межу) між злочинною і правомірною поведінкою, суперечить кардинальному правовому принципу, *nullum crimen sine lege* (немає злочину без вказівки на те в законі), який сповідується ще з часів давньоримського права і порушує тим самим юридичну основу, на якій базується вся система боротьби зі злочинністю і, до речі, формується як емпірична, так і теоретична база кримінологічної науки.

Викладене при цьому зовсім не виключає можливості розробки міждисциплінарних понять, що відносяться до понятійного апарату науки кримінального права, в кримінології та інших науках кримінального циклу. Але ознаки, що відтворюють сутність і зміст даних понять у кримінології та інших суміжних

науках, мають бути *похідними* від основних суттєвих ознак понять, що розробляються в науці кримінального права. Тому, кримінально-правові поняття, що використовуються в кримінології повинні в своїй основі носити підпорядкований характер щодо кримінально-правових понять. Особливість же цих понять, як і їх розробка, полягає в тому, що вони визначають явища, котрі в них відображаються, з урахуванням завдань, які стоять перед кримінологією, обумовлених предметом її дослідження. Це не виключає, а навпаки, припускає і розробки нових наукових напрямів, і отримання нових кримінологічних знань, виходячи із завдань і мети кримінологічної науки.

Так, дослідження, присвячені кримінологічному аналізу конкретних злочинів: вбивств, зґвалтувань, крадіжок, шахрайств, розбоїв тощо, мають базуватися на кримінально-правових поняттях (законодавчих і наукових). Наприклад, при дослідженні крадіжок, поєднаних з проникненням до житла (ч. 3 ст. 185 КК), на підставі законодавчої моделі складу злочину і наукових напрацювань кримінального права, завдяки кримінологічним дослідженням маємо можливість отримати нові і більш глибокі знання щодо даного злочину. Використовуючи офіційні статистичні дані, результати досліджень матеріалів кримінальних проваджень, соціологічних опитувань та інші методи, які застосовуються в кримінології, при з'ясуванні стану, динаміки і структури даного злочину, констатуємо, що крадіжки, поєднані з проникненням до житла, заподіюють, як правило, значну матеріальну і моральну шкоду потерпілим, є одними із професійних видів майнових злочинів, досить прибутковим та відносно безпечним видом злочинної діяльності через свою неочевидність, мають низький рівень розкриття та тенденції до рецидиву і поширення. Результатами такого дослідження є розробка системи дій з попередження даного виду кваліфікованої крадіжки, яка включає заходи з нейтралізації віктимогенних факторів, поширенню

охоронно-захисних можливостей житла громадян, удосконаленню діяльності правоохоронних органів, а також надання пропозицій і рекомендацій з удосконалення чинного кримінального законодавства.

Між науками кримінального права і кримінології існує й інший — «зворотний» зв'язок. *Кримінологія збагачує науку кримінального права* знаннями щодо причин і умов вчинення злочинів, заходів їх попередження, особистості злочинця, суспільної небезпечності злочину як його суттєвої соціальної властивості тощо. Заслугує на особливу увагу кримінологічний аналіз окремих інститутів і норм кримінального права під кутом зору виконання ними функції попередження злочинів [19]. Кримінологічна наука, маючи свою специфічну спрямо-

ваність та інше коло завдань, робить кримінально-правову науку більш змістовною, оскільки вона використовує ці данні для обґрунтування своїх наукових висновків.

Отже, інтегративний підхід щодо з'ясування співвідношення кримінології і науки кримінального права (інших наук кримінального циклу) є важливим і досить перспективним напрямом наукових кримінологічних досліджень.

Висновок. *Проведений аналіз співвідношення кримінологічної і кримінально-правової наук дає підстави визнавати кримінологічну науку як самостійну юридичну наукову дисципліну, що відноситься до блоку кримінальних наук і знаходиться у тісних інтеграційних зв'язках з наукою кримінального права.*

Список використаної літератури

1. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. С. 13—15, 17—19.
2. Карпец И. И. Соотношение криминологии, уголовного, исправительно-трудового права // Сов. гос. и право. 1981. № 4 С. 77—79.
3. Афанасьева О. Р. Криминология и предупреждение пре ступлений: ученик и практикум для СПО / О. Р. Афанасьева, М. В. Гончарова, В. И. Шиян. М.: Юрайт, 2017. С. 9—13.
4. Дальшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монографія / И. Н. Дальшин. Харьков: Прапор. 2005. С. 6; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. 2008. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. С. 20.
5. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. С. 14—17.
6. Наука кримінального права: Велика українська юридична енциклопедія: Кримінальне право. Т. 17. Харків: Право, 2016. С. 539—543.
7. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. Харків: Основа, 1994. 321 с.
8. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. М.: Логос, 2004; С. 12—13; Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. С. 13—14.
9. Лунеев В. В. Криминология: учебник для академического бакалаврата. Юрайт, 2017. С. 15—16.
10. Кедров В. М. Соотношение фундаментальных и прикладных наук // Вопросы философии. 1972. № 2. С. 45—53.
11. Алексеев С. С. Отрасли советского права: проблемы, исходное положение // Сов. гос. и право. 1979. № 9. С. 20—21; Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категории теории права. М., 1976. С. 28—33.
12. Кедров В. М. Зазнач. праця.
13. Панов Н. И. Понятийные аппараты наук уголовного цикла: соотношение и взаимосвязь / Государство и право. 2001. № 5. С. 57—60.
14. Панов Н. И. Зазнач. праця.
15. Ковалев М. И. О роли научных понятий в уголовном праве и криминологии // Правоведение. 1980. № 5. С. 58.

16. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків; Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України; Золота миля. 2017. С. 361.

17. Шестаков Д. А. Криминология: преступность как свойство общества. Краткий курс. СПб., 2001. С. 80.

18. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Еще раз о криминологическом понятии преступности и преступления // Журнал российского права. 2004. № 9. С. 113—119 ; Горшенков Г. Н. Криминология: научные инновации. Нижний Новгород, 2009. С. 168; Корсаков К. В. Криминологическое моделирование и язык криминологической науки К. В. Корсаков // Вестник Южно-уральского государственного университета. Серия: право. № 5. 2006. С. 156—157.

19. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск: Изд-во ТГУ, 1981. С. 14—61.

Панов Н. И., Панова С. В. Криминологическая и уголовно-правовая науки: к проблеме соотношения и междисциплинарных научных связей.

Принимая во внимание, что в последние годы существует разность мнений о месте криминологической науки среди юридических наук и ее связи с уголовно-правовой наукой, в статье проводится сравнительный анализ соотношения этих наук, рассматриваются вопросы соотношения и взаимосвязи понятийных аппаратов, исследуется взаимозависимость между ними. Обосновывается авторский взгляд на определение места и роли криминологической науки как юридической научной дисциплины в системе наук, относящихся к блоку криминальных.

Ключевые слова: криминологическая наука, уголовно-правовая наука, науки криминального цикла, понятийный аппарат криминологии и уголовного права, междисциплинарные связи криминологии и уголовного права.

Panov N. I., Panova S. V. Criminological and criminal science: to the problem of correlation and interdisciplinary scientific relations.

Taking into account the fact that in recent years there is a difference of opinion about the place of criminological science among the legal sciences and its connection with criminal law science, in the article a comparative analysis of the ratio of these sciences is considered, the issues of correlation and interconnection of conceptual apparatus are considered and investigated, interdependence between them are investigated too. The author's opinion on the place and role of criminological science, as a legal scientific discipline, in the system of sciences, which belongs to the block of criminal sciences, is substantiated.

Key words: criminological science, criminal law science, criminal cycle science, conceptual apparatus of criminology and criminal law, interdisciplinary ties of criminology and criminal law.